

29. O nowych uczni (konkursistów) P. R. // Rolnik Nowogródzki. – 1934. – № 7. – 18 lutego. – S. 6.
30. Wieś musi iść również naprzód // Życie Nowogródzkie. – 1937. – 3 stycznia. – S. 6.
31. Drozdowski M. Bezrobocie w Polsce w latach 1925–1936 / M. Drozdowski // Najnowsze dzieje Polski. Materiały i studia z okresu 1914–1939. – 1961. – T. IV. – S. 211–238.
32. НАРБ. – Ф. 242 п. Представительство ЦК КПЗБ. – Оп. 1. – Д. 483.
33. НАРБ. – Ф. 242 п. Представительство ЦК КПЗБ. – Оп. 1. – Д. 503.
34. Zamiast programu, banda złodziei // Słowo. – 1936. – 15 sierpnia. – S. 1.
35. Государственный архив Брестской области (ГАБО). – Ф. 67 сч. Командование округа корпуса № 9. – Оп. 2. – Д. 697.
36. Skoczek, M. Junackie hufce pracy / M. Skoczek // Życie Nowogródzkie. – 1936. – 22 listopada. – S. 3–4.

УДК 908(477):550.8:528

Ломако М. М., Кулішов М. В.

ПОШУКИ ВУГІЛЬНОЇ БАЛКИ СКЕЛЮВАТОЇ В ОКОЛИЦЯХ БАХМУТА

«Чорний камінь, що палає як дрова»
Марко Поло 1272-1295

На підставі документального та картографічного матеріалу встановлюється місцезнаходження Балки Скелюватої – місця першого промислового видобутку кам'яного вугілля в Донецькому басейні.

Перші відомості про існування кам'яного вугілля в Донецькому басейні відносяться до кінця XVII століття, а саме до епохи Азовського походу Петра Великого. Легенда гласить, що імператору був принесений шматок вугілля, і Петро, знайомий з вживанням цього корисного іскомаемого на заході Європи, вимовив знамениті слова: «Сей минерал, если не нам, то нашим потомкам полезен будет» [1, с. 1]. На жаль, для підтвердження цього переказу, по сьогодні не знайдено документальних свідчень. Але можливо припустити що кам'яне вугілля в Донецькому басейні було відомо і з давніших часів. Місцеве населення могло не тільки знаходити кам'яне вугілля, пласти якого виходили в численних відшаруваннях гірських порід, а й добувати його.

Але нам відомий документ з архівних фондів Берг-колегії, що документально відкриває дату промислового освоєння вугілля Донецького басейну: «В прошлом 1722 году января 20-го дня в Берг-коллегию от президента государственной Камор-коллегии господина Голицина прислано для объявления разных руд для проб в двух бочонках да еще в бочонке земляного угля, которые де сысканы близ Бахмутских соляных заводов». Цей документ був вперше опублікований у книзі проф. А. А. Зворикіна «Открытие и начало разработки угольных месторождений в России» у 1949 році [2, с. 177]. Доля випробування «земляного угля» не відома, також невідомо хто надіслав і де біля Бахмутських соляних заводів його було знайдено.

Наступний документ [2, с. 163], датований 23 січня 1724 року знову адресований в камор-колегію, із зазначенням від соляного правління Бахмута, підписаний лантратом Микитою Вепрейським та капітаном Семеном Чирковим, наближає нас до розгадки. У відписці йдеться, що надісланих з Белгородської провінції в Бахмут 194 людини недостатньо для розробки земляного вугілля, оскільки воно залягає під великою горою сажнів в десять. І що це вугілля використовується в кузнях Бахмута для латання солеварних чренів-сковорід і інших виробів.

Цей документ відкриває нам імена перших видобувачів кам'яного вугілля Донбасу. І дозволяє уточнити місце, де розпочався перший видобуток вугілля. Це урочище Скелювате в

25 верстах від Бахмута і урочище на річці Біленькій в 50 верстах від нього. Так в 1721 році капітан Бахмутського батальйону, комендант фортеці Бахмут Семен Чирков і керуючий Бахмутськими соляними промислами Микита Вепрейський організували розвідувальну партію і виявили поклади вугілля придатні для промислової розробки, ставши, таким чином, першовідкривачами Донецького кам'яновугільного басейну.

Цей раніше маловідомий факт був представлений у 1991 році, Володимиром Івановичем Подовим, в історичному нарисі «Открытие Донбасса» [3, с. 88]. Але Володимир Іванович допустив ряд картографічних помилок, розмістивши балку Скельову у с. Луганське Бахмутського району, а річку Біленьку у селища Ящикове в Перевальському р-ні Луганської обл. У 2001 році була виправлена помилка щодо Біленької – в книзі «Открытие Городища» [4, с. 25] автори Ю. М. Канигін та Ю. Т. Батюшін переконливо довели що розробки вугілля в урочищі на р. Біленькій знаходилися в районі села Городище (Городние Буераки) на р. Білій, правій притоці Лугані, що в десяти кілометрах від Ящикове.

Ми ж хочемо показати справжнє місцезнаходження урочища Скельоватого (Балка Скельова) – місця, де було здобуте перше вугілля Донбасу.

До листа в камор-колегію від соляного правління Бахмута був прикладений реєстр новознайдених руд в різних урочищах поблизу Бахмута і вказані відстані до тих місць [2, с. 165]. Так під номером першим вказано «уголья земляного пуд которое изыскано в урочище Скелеватом в 25 верстах от Бахмута. И земли подобно серебряной руде». Під номером третім, руда жовта знайдена в 30 верстах від Бахмута в вершині балки Залізної. В 4, 5, 6, 7 пунктах документа йдеться про жовту землю, землю подібну мідній руді, барви синьої, а також чорну землю подібну каменю, знайдені в урочищі на річці Біленькій в 50 верстах від Бахмута і нарешті в 8 пункті, земляну слюду, вгору по р. Бахмут, в трьох верстах від м. Бахмут.

Тепер у нас є назви урочищ, відстані до них, але немає напрямків від міста, за винятком 8 пункту, де зрозуміло, що йдеться про південний напрямок. Пробірний майстер К. Вейс, 4 травня 1724 р. випробував руди і по всім їм дав негативний результат [2, с. 166], пробірування робилось на наявність в руді срібла і золота. За винятком «земли черной подобно камню» взятої на річці Біленькій, про яку Вейс написав – «угли хорошие».

Для знаходження цих урочищ скористаємося топографічними картами, різного часу і масштабу, району міста-фортеці Бахмут.

Вивчаючи «Достоверную ландкарту меж рек Днепра и Донца на расстояниях от устья Самары до Изюма и Луганской станицы...» за 1749 р. (Додаток 1) та її копії за 1750 р. (Додаток 2), ми виявили, що на південно-заході від Бахмута, в річку Кривий Торець з правого боку впадають дві річки – Грузська і Залізна Балка, а між ними балка, на якій стоїть напис «земляное уголье», на копії цієї ж карти 1750 року, ця ж балка підписана ще красномовніше «в оной балке уголье под землей железно». Це напевно перша карта Донбасу де поряд з топографічними даними даються і геологічні.

Але назви Скельових балок поки відсутні, вони з'являються на картах які склав генерал Бібіков для заселення нашого краю сербськими військовими поселенцями. У нашому розпорядженні їх дві – 1765 і 1767 років.

На карті «План Бахмутского городского уезда с показанием поселенных гусарских рот...октябрь 1765 г.», на місці там де раніше була балка з підписом «земляное уголье» підписано «Балка Сколеватая» (Додаток 3). На карті на південний схід від Бахмута, з'являється річка «Скулевата», що бере початок у вершини Могили Толстої і впадає в річку Лугань, судячи з масштабу її назвали рікою через довжину, оскільки вона в 3 рази довша від балки Скельоватої яка впадає в річку Кривий Торець, далі Ви зрозумієте чому ми приділили їй стільки уваги. Інших балок з назвою «Скелеватая», в радіусі 25 верст ми не знаходимо. План генерального межування 1830 року так само залишає свої назви на одній і іншій балці, правда Торецька, тепер «овраг Скелеватый».

Штабс-капітан Іваницький 1-ий, в своїй роботі, яка вийшла в 1839 році в «Горном журнале», під назвою «О месторождениях каменного угля, известного в торговле под

именем Никитовского» подає такі відомості [16, с. 202]: «Пласты каменного угля в описываемом пространстве пересечены тремя долинами: речкою Железною, впадающею в реку Торец, с правой стороны при селе Железном, балкою Железною и оврагом Скелеватым, имеющими направление параллельное с первою речкою. Речка Железная протекает по земле села того же имени; Балка Железная находится на земле села Зайцева (в просторечии Никитовка); овраг Скелеватый находится на земле села Щербиновки, [...] первый мы назовем участком Железнянским, второй Никитовским, а третий Щербиновским. [...] Этот участок отстоит от села Щербиновки на 4 версты к востоку, содержит земли по примерному отмежеванию 350 десятин, простирание пород на 9 часов, падение 50° к югу, в нем известно 6 пластов. Первый пласт толщиной 23 дюймов, открытого нами в обнажении берегов оврага Скелеватого».

Іваницький вже четвертий, після компанії Вепрейського і Чиркова, хто описує в цій балці вугілля. Після нього ці поклади вугілля опише і французький геолог Ле Пле, учасник відомої Демидівської експедиції по Південній Росії і Криму [10, с. 286]. «Ручей Скелеватый, справа впадающий в Кривой Торец, при Щербиновке в 3 вер. На В.С.В. от селения [...] Тут находятся следы весьма обширных работ, как и в предыдущих месторождениях, были направлены исключительно на одни головы, или выходы угольных слоев. Шахты опускаются тут не глубже 10 саж., т.е до внутренней воды [...] Город Бахмут, в котором фабрики находятся довольно значительные железных изделий, представляет главный сбыт угля.»

Другим дане родовище відвідав англієць гірський майстер Георг Ніксон, відряджений в грудні 1724 року в Бахмут для огляду родовищ знайдених Чирковим і Вепрейським. А ось третім був знаменитий академік Йоганн Антон Гюльденштедт, який мандрував у 1774 році цією місцевістю. Запис з його щоденника [13, с. 253] від 25 серпня: «Утром я выехал из Бахмута. Дорога шла 9 верст на юго-запад вдоль балки, называемой Четвериковой, до истоков ее, затем повернув на запад, 3 версты ехали высокой степью к истокам ручья Наумова, после чего снова повернули на юго-запад и 5 верст ехали по балке этого ручья, далее 8 верст по возвышенности параллельно реке Кривой Торец в нескольких верстах от нее направляясь к истокам балки впадающей в Торец, называемой Сколеватая или Скелевая, на которой располагался хутор Воропая.» Якщо скласти версти до хутора Воропая то у нас вийде рівно 25 верст. Чи не нагадує вона вам цифру з доповіді Чиркова у 1724 році?

«В балке Четверикова совсем не было выходов камней, земля была глинистой и на дне балки стояли лужи. У истоков ручья Наумова наблюдались выходы мела, в котором много гальки в форме пальца. Но, в овраге балки Скелевая с обеих сторон в толстых косо-горизонтальных пластах выходит на поверхность грубый песчаник обрамленный обычной серо-желтой глиной. Ниже с версту от истоков этой балки и двух вестах выше устья Торца речная вода пополняется за счет родников, она имеет очень хороший вкус. Полторы сажени над поверхностью воды выступает пористый песчаник с вкрапинами слюды и сланца, над ним следует пласт каменного угля (Steinkohlen), сланцевого и блестящего, этот слой толщиной всего один фут, а над ним лежит слой грубозернистого песчаника и который до верха горы толщиной 10 и больше сажени. В некоторых местах, эта верхняя часть песчаника очень железиста и окрашена в желтый или красно-коричневый цвета, в некоторых местах, выступают на дневную поверхность сланцевые квасцы.

В нижней части холма под этим каменно-угольным пластом из желтых охристых отложений бьют родники падая вниз разбиваются на ходу, и покрывают водную поверхность рябью цвета кожи. Вода из них очень хорошего вкуса, минеральная, а также содержащая в себе соль, которая выступает на камнях, лежащих вокруг. Если дополнительно очистить эти источники, то их воду можно было бы применять в лечебных целях. Эта область также заслуживает лучшего изучения».

Тут зробимо акцент на товщині пісковику над шаром кам'яного вугілля, хорошої якості, у багатьох звітах часто говорилося саме про «10 сажени и более твердого песчаника». Наприклад, зі звіту Бахмутського соляного правління [2, с. 163] – «оное уголье в гору пошло

в глибину, а сколько его в глубину есть, о том неведомо для того, что сверх одного уголья – великая гора в вышину – сажень десяти и больше и окопать одного уголья такими малыми людьми в скором времени невозможно».

Далі з щоденника Гюльденштедта [13, с. 254]: «Обнаруженный пласт, распространен равномерно по обе стороны ручья. Кроме того, гнездо каменного угля обнаружено ещё в верховьях балки, с левой стороны, предполагаю 4 сажени в ширину, со всех сторон окруженной крупнозернистым песчаником. Под слоем чернозема расположенного здесь, 6 футов желто-серой глины; следующие 13 футов, мощный слой черной рыхлой угольной земли (Kohlen-Erde), которая к низу становится все более прочной и, наконец, переходит в каменный уголь идущий еще на 10 футов ко дну балки и может уходит дальше на глубину. Здесь необходимо произвести более детальную разведку каменного угля шурфованием, но я был ограничен во времени».

«Из балки Скелевой мы проехали 7 верст на юго-восток к балке Малая Железная, и пересекли большую проселочной дорогу из Перекопа в Бахмут, через 8 верст на реке Бахмут, лежал хутор Микитовка.»

У 1778 році Гюльденштедт робив звіт про поїздку по Україні, в цьому звіті є цікавий розділ [14, с. 90], який стосується кам'яного вугілля, виявленого в 25 верстах на північний захід від Бахмута в балці Скельова, на правому березі річки Кривий Торець «...этот смолистый каменный уголь при раздувании его мехом давал такой сильный жар, что от него очень хорошо ковалось железо». Це говорить про те, що академіку показали шлях – куди їхати з Бахмута, щоб подивитися залягання вугілля. 27 серпня він також заїхав в Городищенське урочище, на річці Білій Лугані, де йому так само радили оглянути виходи вугілля. Це друге місце де розробляли кам'яне вугілля Бахмутські солевари.

А що стосується балки Скелюватої на Лугані, то помилка В. Подова легко пояснюється – з 1878 р. на відомій трьохверстовій карті Шуберта, Щербинівську вугільну балку позначили «Елецкой» (Додаток 4), а Луганська залишилася, і до неї теж було 25 верст, але там ви не знайдете потужних вугільних пластів придатних для розробки. У балці знаходиться найбільш повне оголення авилівської свити верхнього карбону, представлене потужними покладами різнозернистого пісковика. У старому кам'яному кар'єрі у с. Скельове знаходиться відомий геологічний пам'ятник природи «Відслонення авіловської свити в селі Скельове» [18, с. 136]. Поклади авилівської свити відносяться до останньої епохи кам'яновугільного періоду і представлені циклічними шарами аргілітів і алевролітів з шарами різнозернистого пісковика. І головною відмінністю їх від нижче залягаючих і старіших за віком світ є практично повна відсутність вугільних пластів (у відсотковому співвідношенні гірських порід – вугілля всього 0,03%) [12, с. 20].

Досліджуючи праці геологічних експедицій по Донецькому кряжу можна помітити, що ніхто з геологів, описуючи вугільні родовища, не згадав луганську Скельову, вказуючи лише на великі розробки каменю, що добувається місцевими селянськими артілями [15, с. 364].

А ось на Щербинівській балці, відколи почали промислово видобувати вугілля на початку XIX століття, так і досі шахти міста Торецьк (колишній Дзержинськ) його видобувають. Також Володимир Іванович Подов у своїй книзі «Открытие Донбасса» [3, с. 63] пише, що Гюльденштедт відвідав Балку Скельову, і річку Білу Лугань, і тільки зафіксував вже відкриті місця вугілля, але все одно в наступних роботах Подов відстоював, що балка Скельова є притокою Лугані, та ще в книзі «Легенды и были Донбасса» [6, с. 7] привів докладно текст Гюльденштедта від 25 серпня і вказав що ця балка це річка Каяла з походу князя Ігоря, а вугілля в тексті не помітив, тобто пропустив, напевно, не хотілося змінювати свою теорію щодо «Луганської» балки.

Сподіваємося, що ми вас переконали в тому, що перше Бахмутське вугілля було виявлено в 25 верстах на південний захід від Бахмута, в балці Скельова або Скелюватій, яка розташована на території сучасного міста Торецьк (колишній Дзержинськ).

SUMMARY

On the basis of documentary and cartographic material, the location of “Balka Skelyuvata” is established. It was the place of the first industrial coal mining in the Donetsk Basin.

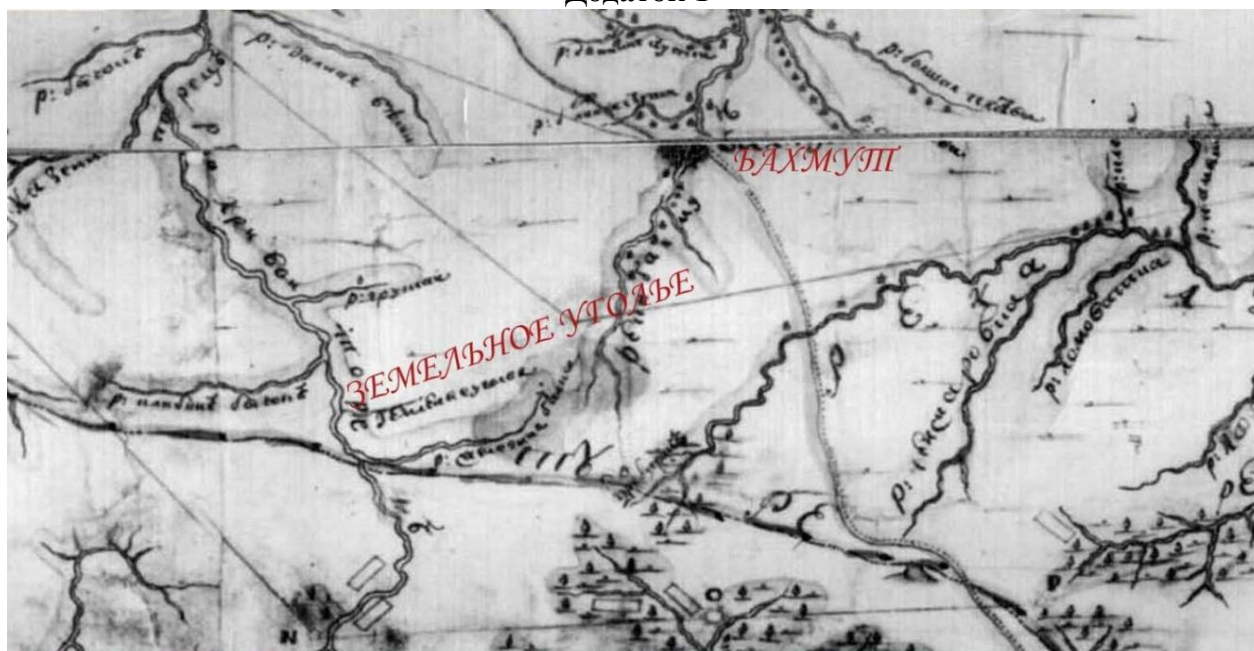
Keywords: Bakhmut, coal, Peter the Great, Cossacks, Toretsk, Luhansk, Chirkov, Vepreysky.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ковалевский Е. П. Геогностическое обозрение Донецкого горного кряжа / Е. Ковалевский // Горный журнал. – 1829. – Кн 1. – С. 1–47.
2. Зворыкин А. А. Открытие и начало разработки угольных месторождений в России: исследование и документы. Т. 1. / А. А. Зворыкин. – Москва, 1949. – 327 с.
3. Подов В. И. Открытие Донбасса: Исторический очерк. Документы. – Луганск, 1991. – 118 с.
4. Каныгин Ю., Батюшин Ю. Открытие Городища – К. : Украина, 2007, издание второе, исправленное и дополненное – 36 с.
5. Марягин Г. А. Открыватели недр Донбасса – Сталино : Сталинское областное издательство, 1951. – 172 с.
6. Подов В. И. Легенды и были Донбасса. – Луганск, Світлиця, 1998. – 76 с.
7. Подов В. И. Донбасс. Век XVIII-й: Социально-экономическое развитие Донбасса в 18 веке – Луганск : Світлиця, 1998. – 227 с.
8. Подов В. И., Курило В. С. Історія Донбасу / В. І. Подов, В. С. Курило; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2009. – 300 с.
9. Сто лет. Сборник очерков, воспоминаний и документов из истории шахты им. Дзержинского. Сост. А. А. Панов. – Сталино. Кн. изд. 1960. – 271 с.
10. Ле-Пле, Фредерик. Исследование каменноугольного Донецкого бассейна, произведенное в 1837-39 годах, по распоряжению А.Н. Демидова, главным горным инженером и профессором в Горной парижской школе, Ле-Пле, при пособии гг. Маленво, Лалано и Эйро: с атласом из 9 табл. и геол. карт / перевод с французского проф. Г. Е. Щуровского. – М., 1854. – 751 с.
11. Носов А. 2-ой. Описание Лисичанского, Успенского и Городищенского каменно-угольных рудников / А. Носов // Труды Общества испытателей природы при Императорском Харьковском университете. 1870. Т. 2. – Х. 1870. – С. 1–46.
12. Объяснительная записка к Геологической карте СССР Масштаба 1: 200 000. Серия Донбасская. Лист М-37-XXXIII. – 1960. – 116 с.
13. Güldenstädt J. A. Reisen durch Russland und im Caucasischen Gebürge. Bd. 2. – St.Petersburg, 1791. – 552 с.
14. Копелевич Ю.Х. Иоганн Антон Гильденштедт. 1745-1781. – М. : Наука, 1997. – 128 с.
15. Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии. Том II. Бахмутский уезд / Сост. Статистическим отделением Екатеринославской Губернской Земской Управы. — Екатеринослав: Типография Я. М. Чаусского, 1886. – 1092 с.
16. Иваницкий А.Б. Геогностическое описание части Бахмутского уезда Екатеринославской губернии / Штабс-капитан Иваницкий 1-й. // Горный журнал. – 1839. – № 11. – С. 227–257.
17. Геология СССР. Том 7. Донецкий бассейн – М., Л.: Государственное издательство геологической литературы комитета по делам геологии при СНК СССР, 1944. – 898 с.
18. Донбас заповідний: наук.-інформ. довідник-атлас / Донец. облдержадмін., Донец. обл. рада, Держ. упр. охорони навколишнього природн. середовища в Донец. обл. ; уклад. В. Д. Зелевський ; редкол. С. С. Куруленко, С. В. Третяков, В. І. Альохін [та ін.]. – Донецьк : Новий друк, 2008. – 168 с.
19. Стратиграфический словарь СССР: Карбон, пермь: словарь / М-во геол. СССР, Науч.-исслед. геол. ин-т ; ред. Г. В. Котляр. – Л. : Недр. Ленингр. отд-ние, 1977. – 535 с.

20. Минералогия Донецкого бассейна. Часть 1. / Е. К. Лазаренко, Б. С. Панов, В.И. Груба; АН УССР, Ин-т геохимии и физики минералов, Укр. минерал. об-во. – Киев: Наукова думка, 1975. – 254 с.

Додаток 1

Фрагмент достовірної ландкарти між річками Дніпро та Дінцем на відстанях від гирла Самари до Ізюму і Луганської станиці, складеної 1749 році в вересні і жовтні місяці (РГВИА ф.423, оп.1, д.20)

Додаток 2

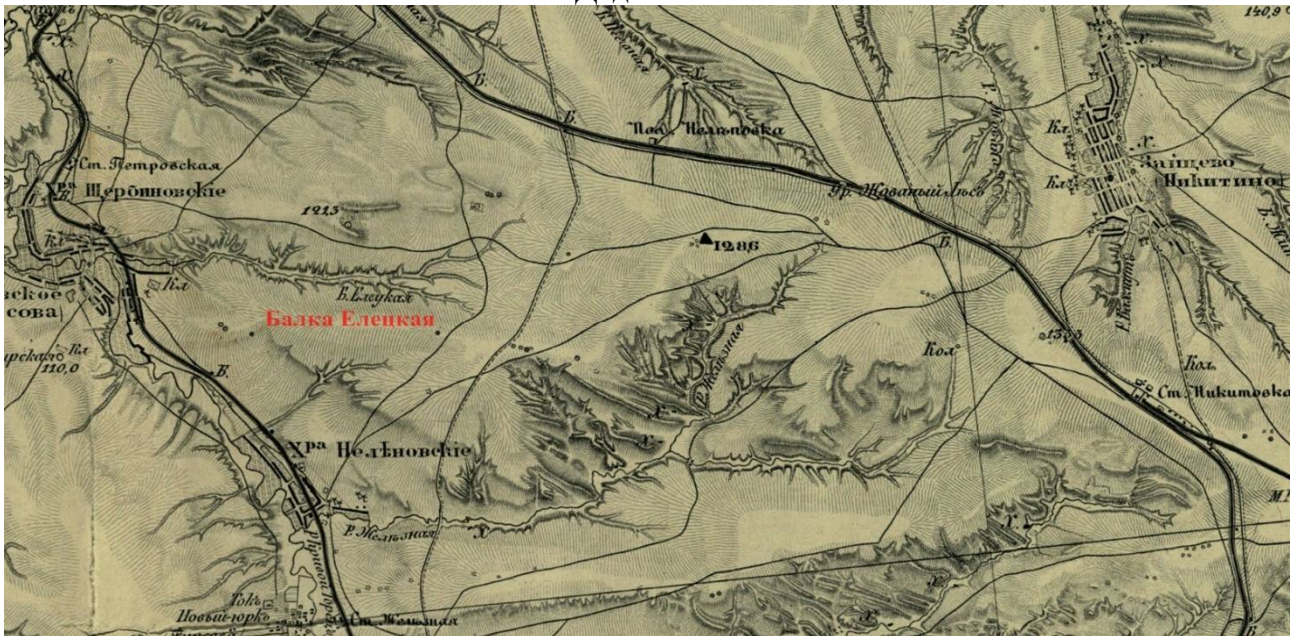
Фрагмент достовірної ландкарти між річками Дніпро та Дінцем на відстанях від гирла Самари до Ізюму і Луганської станиці, складеної 1750 році в травні місяці (РГВИА ф.846, Оп.16 д.25841 л.1)

Додаток 3

Фрагмент «Плана Бахмутского городского уезда с показанием поселенных гусарских рот. Составил премьер-майор П. Седакин» (РГВИА, ф.846, оп.16, д.26036)

Додаток 4

Фрагмент трёхверстовой военно-топографической карты Российской империи 1888 року. Аркуш XXVI-16.

Схема маршрутів пошуку кам'яного вугілля і руд в районі Бахмута
1721-1774 рр. Реконструкція М. Ломако

УДК 908

Литвиненко Р.О.

СЕЛО ВЕСЕЛА ГОРА НА ЛУГАНЩИНІ: ІСТОРІЯ НАЗВ І АДМІНІСТРИТИВНОГО СТАТУСУ

Проведене дослідження засвідчило, що сучасне східноукраїнське село Весела Гора на Луганщині за свою більше ніж 250-річну історію мало щонайменше шість офіційних назв, без урахування їхніх варіацій: Шевича, Юзбаша, Лікарське, Веселе, Веселогірськ, Весела Гора. Судячи з усього, послідовність і тривалість функціонування офіційних назв різнилась від динаміки їх використання на побутовому рівні. За свою історію досліджуваній населений пункт змінив 4(5) адміністративних статусів: хутір, слобода, село, містечко (і безпідставно приписаний - деревня). Означена проблема ще далека від вирішення й складає інтригуючу дослідницьку перспективу.

Примітним явищем в історії деяких населених пунктів, зокрема з теренів Східної України, є наявність у них кількох назв. При цьому назви можуть послідовно змінювати одна одну в зв'язку з перейменуванням, а можуть уживатися паралельно. Серед паралельних назв співіснують як офіційні, так і неофіційні – народні. За цими ойконімами зазвичай стоять певні історичні події, обставини чи персоналії, що зумовили ту або іншу назву. Причому далеко не завжди вони є відомими й зрозумілими. Відтак назви населених пунктів складають окремий дослідницький інтерес, насамперед для істориків і лінгвістів. Відомо низку прикладів реалізації таких інтересів для теренів Донбасу, причому як у науковому, так і популярному форматі [2; 4; 13; 16; 17; та ін.]. На цих сторінках пропонуємо дещо нетипову розвідку, присвячену назвам і адміністративним статусам одного зі сіл Слов'яносербського р-ну Луганщини – Веселі Гори, історію якого автор досліджує від початку 80-х років минулого сторіччя.